

Az Ószövetség és az erőszak

KOCSI GYÖRGY

A téma megjelenése és időszerűsége

1955-ben született Borszörcsökön. Teológiai tanulmányait Győrben, Budapesten és Tübingenben végezte, ahol orientalisztikát és egyiptológiát is tanult. Jelenleg teológiai tanár Veszprémben, plébános Zamárdiban.

¹A magyarul is megjelent Haag-féle *Bibliai Lexikonban* sincs benne az „erőszak” címszó, az amerikai *The Anchor Bible Dictionary* 6 kötetes bibliai lexikon pedig még 1992-ben sem szentel külön szócikket a témának. Hasonlóan a *Lexikon für Theologie und Kirche* Rahner-féle, zsinat utáni kiadása sem gondolja fontosnak a témát. Az újabb lexikonokban — legalábbis Európában — váltakozó lapszámon ugyan, de foglalkoznak vele, lásd: NBL, LThK, TRE, EKL, RGG.

²René Girard irodalomtudós és kultúr-antropológus könyvei behatóan tárgyalják

Az Ószövetségi Szentírással szemben gyakran elhangzik a vád, hogy tele van erőszakkal. Ezzel sokszor az a sommás ítélet is jár, hogy az Ószövetségben előforduló erőszak összefüggésbe hozható a monoteizmussal, amelyik éppen emiatt intoleráns a többi vallással szemben.

Maga az erőszak és erőszakmentesség témája az 1980-as évektől került a biblikus gondolkodás homlokterébe. Régebbi bibliai lexikonokban hiába is keressük az „erőszak” címszót, de teológiai lexikonokban sem találkozunk velük.¹ Minden bizonnyal a 1960-as évek diáklázadásai a nyugati országokban és a forradalmak eltiprásai a keleti blokk államaiban, az úgynevezett „felszabadítás teológia” megjelenése Latin-Amerikában, a katonai szolgálat megtagadása, illetve alternatív letöltése — ami nyugaton sem ment zökkenőmentesen — tették szükségessé az erőszak bibliai reflexióját. Neves politikusok és államférfiak is az érdeklődés középpontjába állították passzív ellenállásukkal az erőszak, illetve az erőszakmentesség kérdését. Itt csak Mahatma Gandhit vagy Martin Luther Kinget említjük meg. A téma érdekelt már — a teológusokat megelőzően — a filozófusokat, pszichológusokat, etológusokat és antropológusokat.² A biblikusok között témánk máig legkiválóbb szakértője N. Lohfink, G. Lohfink, R. Pesch, J. Ebach, E. Spiegel, hogy csak a fontosabbakat említsük. A neves Herder kiadó egy külön kötetet is szentelt időszerű kérdésünknek.³

Sokaknak mindig is gondot jelentett az Ószövetséget olvasva az erőszak, az átok betöltése egyes városokon, az ellenség megátkozása az úgynevezett átokzsoltárookban, és még folytathatnánk. A mai ember megkérdezi: mindez hogyan egyeztethető össze az „Isten a szeretet” (1Jn 4,16) újszövetségi gondolatával?

A probléma ószövetségi bemutatása

Isten feltűnő módon felháborodik az erőszakon. Számon kéri Kaintól testvére meggyilkolását, de védi Kaint is, mert jelet tesz homlokára, és hétszeres védelméről biztosítja a vérbosszú kilátásba helyezésével (Ter 4,1–16). Míg az őszülöket Isten csak meg-

témánkat a bűnbak elméletének keretében, amelynek segítségével próbálja magyarázni a konfliktusokat.

³N. Lohfink (Hrsg.): *Gewalt und Gewaltlosigkeit im Alten Testament, Questiones Disputatae*. Freiburg – Basel – Wien, 1983.

Kain és Lámech

⁴Két Hénoch is szerepel a Bibliában, hiszen más volt az apjuk (egyszer Kain, másszor Járed). Westermann a Genézishez írt kommentárjában azonosítja őket (472–473.).

A vízözön és a pátriárkák története

⁵Lásd bővebben Kocsi György: *Mit is jelent az, hogy „Isten megbánta”? In: Az Ige szolgálatában. A 60 éves Tarjányi Béla köszöntése*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 103–114., különösen is: 112–114.

bünteti, de nem átkozza meg, Kainnak már azt mondja: „Átkozott leszel!” A jelenet szerint Isten nem örül az erőszaknak, nem híve az erőszakos megoldásnak. Előzőleg Kaint figyelmezteti, hogy uralkodnia kellene haragján, amely mint vadállat hatalmába kerítheti. Az erőszak fokozódását és elhatalmasodását jól szemlélteti Lámech gúnyos, öntelt bosszúdala a bibliai őstörténetben: *Leütöttem egy embert sebemért, egy ifjút sebhelyemért. Ha Kaint hétszer bosszulják meg, Lámechet hetvenhétszer* (Ter 4,23–24). A Biblia nem mutatja be, miben áll a Kaint ért átok, mi lett a következménye. A kígyóra Isten kimondja az átok tartalmát: „hasadon csúszol és a föld porát eszed életed minden napján”. Kainnál viszont nem konkretizálódik, és még büntetése sem tűnik súlyosabbnak, mint az ősszülőké: *Ha műveled a földet, nem ad neked termést. Hontalan és bujdosó leszel* (Ter 4,12). Ráadásul Hénoch születik neki, aki Istennel jár, sőt a hagyomány szerint Isten élve ragadja el a földről.⁴ A *bujdosás* tehát nem következik be, mert pár sorral lejjebb azt állítja a Biblia, hogy Kain Nod földjén, az Édentől keletre *telepedett le*. Később várost is épített, és fiáról Hénochnak nevezte el. Ha a föld Kain büntetése szerint nem termett volna, akkor aligha tudott volna továbbélni és várost építeni. A szerző nem foglalkozik Lámech további sorsával, viszont rögzíti az erőszakot és elhatalmasodását, de elmarad az isteni büntetés, a *ius talionis* (a bosszú) mind Kainnál, mind Lámechnél. Sőt Isten még pecséttel védi is Kaint, aki nem tart bűnbánatot, amint Lámech sem. Mi több: Kain kifogásolja büntetésének súlyosságát. Az őstörténetben (Ter 1–11) tehát találkozzunk az erőszakkal, de Isten elítéli. Korunk emberének gondolja a vízözön történetével kezdődik, ahol Isten elhatározza az élőlények elpusztítását, mert mindegyik az erőszak útját járja. Csak egy kivétel van: Noé. Először tehát itt merül fel az erőszakos és büntető Isten képe. Mások szerint már a paradicsomi történetben is találkozzunk vele, hiszen Isten kiűzi ősszüleinket a paradicsomból. A Teremtő kisebb büntetéssel is megelégedhetett volna — gondolják egyesek.

A bibliai elbeszélésben *Isten megbánja* a vízözönt, és irgalma megnő az ember iránt.⁵ A vízözön kiváltója az erőszak, az emberek romlottsága, de Istennek fáj az erőszak. Egyértelmű válasz viszont nem adható arra: *Miért a pusztítás Isten válasza az erőszakra?* Valószínűleg a pogány minták erős hatása tette elfogadhatóvá e választ: Isten „ronthat, teremthet ezer világot”.

A pátriárkák történetében azonban (Ter 12–50) feltűnően békésen zajlanak az események, mintha újra a paradicsomban találnánk magunkat — rendkívül magas az életkoruk. A Dina erőszakos meggyalázására adott választ leszámítva, nem találkozzunk erőszakkal. Itt, miként előzőleg is, a konfliktusok — Lában és Jákob, illetve Jákob és Ézsau között — békésen, szövetségkötéssel fejeződnek be (Ter 31,43–54; 33). A szichemiekkal, akik Dinát meggyalázták, szövetséget köt Jákob (Ter 34).

⁶Sebastian Bock: *A bibliai Izrael története. A kezdetektől az Újszövetség koráig.* JEL Kiadó, Budapest, 2002. 30–40. Israel Finkelstein – Neil Asher Silberman: *Biblia és Régészet.* Gold Book Kiadó, Budapest (évszám nélkül, az angol eredeti 2001-ben jelent meg), 85–134.

Egyiptomi kiszabadulás, honfoglalás, babiloni fogság

⁷Kherem, in: *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, III. k. Stuttgart, 1982, 192–213.

⁸N. Lohfink: *Kherem*. Lásd fentebb: „A be nem töltött átok tehát arra szolgált a fogságban működő deuteronomistának, hogy a bekövetkezett katasztrófát érthetővé és szellemileg feldolgozhatóvá tegye.” 212.

Annál feltűnőbb viszont a Kivonulás könyvétől kezdve az erőszak megjelenése. Ráadásul Isten maga az, aki megkívánja e tetteket. Ezek az erőszakos hódítások, háborúk kapcsolatban állnak a *honfoglalással*. A bibliai honfoglalás elbeszéléseinek valóságával szemben sok kétely támadt a bibliikusok körében. Ma sincs általánosan elfogadott elképzelés arra, hogyan is történt a honfoglalás, vagy kikből állt össze Izrael. Erről a témáról magyar nyelven is jó áttekintés található.⁶ Az erőszak végigkíséri a királyság történetét, ami brutálisan végződik, hisz a zsidók utolsó királyának, Cidkijának végig kell néznie, amint Nebukadnezár Riblában kivégezteti fiait, majd megvakíttatja őt is, és rabszíjra fűzve elviszi Babilonba, ahol valamelyik börtönben hal meg. A nép pedig az egyiptomi rabság után ismét fogságban találja magát. Az erőszakkal lépten-nyomon találkozunk az egyiptomi kiszabadulástól a pusztai vándorlason keresztül a honfoglalásig és egészen a királyság bukásáig. Ezen események valóságával szemben nem csak a bibliikusok körében merültek fel kételyek, hisz a naiv olvasó is találkozik nehézségekkel. Ha figyelmesen olvassuk e történeteket, feltűnhet, hogy a honfoglalás során Józsué mindenkit kardélre hány, a meghódított városokon betölti az átkot (Józs 11) — ráadásul Jahve parancsára. Majd e népek újracsak kibújnak a „földből”, és megint hadakozni kell ellenük. Egyik olvasat szerint Józsué mindenkit halálra ad, de a következő lapokon (Bírák könyve) újfent háborút indítanak ellenük, vagy megjegyzik, hogy nem tudták meghódítani, és együtt élnek velük (Bír 1). Ilyen ellentmondásokkal terhes Józsué és a Bírák könyve. A feszültséget már a Kivonulás könyve is érzi, mert Kánaán elfoglalásakor a következő tanácsok hangzanak el: *Előre félelmet keltek irántad, és zűrzavart támasztok azokban a népekben, ahová mégy, s megfutamítom előtted ellenségeidet. Darazsakat küldök előtted, hogy a hivvitákat, a kánaániakat és a hettitákat elűzzék előled. De nem üzöm el őket egyetlen év alatt, mert akkor az ország pusztasággá válnék, s a vadállatok a te károdra elszaporodnának. Csak lépésről lépésre üzöm el őket előled, ameddig eléggé elszaporodsz, hogy az országot birtokba vehesd* (Kiv 23,27–30).

A szerző tehát úgy tűnik, hosszabb ideig tartó honfoglalással számol. A Szentírásban elbeszélte *kheremet* (a lakosság kiirtását) N. Lohfink alapos tanulmánya szerint egyetlen alkalommal sem töltötték be.⁷ Sőt a deuteronomisztikus történeti mű szerzője szerint a katasztrófa oka az átok be nem töltése⁸ — a kímélet az őslakosokkal szemben. Az az általánosan elfogadott nézet tehát, miszerint Izrael nem bírt a honfoglaláskor ott élő lakossággal, mert a honfoglalók kevesen voltak és még nem szaporodtak el, támaszkodhat magára a Bibliára is. És fölhozható ottlétük és megmaradásuk mellett az is, hogy a próféták nem győzik óvni a népet az idegen istenek tiszteletétől. A gyanútlan olvasónak is

feltűnhet: a hettiták és jebuziták Dávid korában és még utána is Jeruzsálemben élnek, pedig Isten angyala majd elűzi őket (Kiv 33,2). Azaz egyáltalán nem lettek kardélre hányva, ahogyan a Második Törvénykönyv parancsolja (20,16–18). Máskor meg kiderül, hogy éppen kard szűkében vannak az izraeliták, és mindössze csak Saulnak és fiának, Jonatánnak van kardja (1Sám 13,19–23). Ezen elejtett megjegyzések is (például Szám 14,25) intenek bennünket: mértéktartóan kezeljük azokat a bibliai híradásokat, melyek népek, városok, asszonyok, gyerekek és csecsemők válogatás nélküli kiirtásáról szólnak, mert közben olvashatjuk: „Nem sikerült elűzni a síkság lakóit, mert vasszekereik voltak” (Bír 1,19b). Ha tízezer számra végeztek volna ki embereket, elkerülhetetlenek lettek volna a járványok, melyek ily méretű csaták után óhatatlanul felütötték volna fejüket. Erről viszont nincs tudomásunk. De tömegsírokról sincs. A Bírak könyve többször beszámol arról, korrigálva József könyvét, hogy a hódítások nem sikerültek, pedig annak idején hősköltevényként örökítették meg őket. Fényes bizonyíték erre a Bír 1,27–35, ami negatív honfoglalás-lista. És aszerint, ki volt az erősebb, váltokozva fizettek adót egymásnak. A próféták is szakadatlanul figyelmeztetik a népet, hogy az idegenek isteneivel és az idegekkel ne adják össze magukat. A Biblia lapjai viszont folyton arról tudósítanak, hogy inkább az idegenek isteneit követik, mintsem Jahvét. Ha ennyit kellett elhatárolódásra figyelmeztetni a népet, az annak a jele, hogy éppen az ellenkezőjét tették. E kontextusba tartozik a „kemény nyakú e nép” szlogen unos-untalan ismétlése (például Kiv 33,3k), mely mutatja, hogy a Biblia kívánalma és a mindennapi élet között mekkora szakadék tátongott.

Az idegenekkel szembeni magatartás⁹

⁹E témát nem tárgyalják az egzegéták az erőszakkal kapcsolatban.

Az idegenekkel szembeni magatartás kérdése érdekes lehet, mert legtöbbször a velük kapcsolatban előítéletek és félelmek váltják ki a gyűlöletet és az erőszakot. A választott nép fiai egyáltalán nem különültek el az idegenektől. Itt csak utalunk néhány tényre, melyek mutatják, mennyire más volt a valóság, mint a deuteronomista felfogása az idegenekről (MTörv 7,3k), amit egyébként jól tükröz a József 23,6–13 is. Röviden, de talán legjobban azzal a kérdéssel szemléltethetjük ezt a más felfogást: vajon voltak-e az izraelitáknak idegen feleségeik?

Ábrahám felesége volt: Sára, Hágár, a szolgáló és Ketura (Ter 25). Ketura azért érdekes, mert tőle származnak a midiániták, és e nép sok borsot tört később az izraeliták orra alá (Szám 31; Bír 6–8). Hágár egyiptomi származású. Mózesnek is nehézsége támad kusita (etióp) felesége miatt (Szám 12,1–16). És első felesége, Cippora is idegen: midiánita. Ezek után egyáltalán nem érti az ember az idegen feleségekkel szembeni polémiát Mózes

Idegen származású
feleségek,
vegyesházasságok

könyveiben és Józsuénál (Józs 23,7.12), később pedig Ezdrásnál (Ezdr 9–10). Dávid feleségei közül biztosan idegen Macha, Absalom anyja, aki a gesuri királynak, Talmainak a lánya. A Talmai név hurrita eredetre enged következtetni. Batseba — a neve után — izraeli lehet, de a férje hetitita volt. Érdekes megemlíteni még Dávid dédanyját, Rutot, aki moábita volt; akiket viszont a mózesi törvény értelmében kitiltottak az Úr közösségéből (MTörv 23,4k). Vagy nem ismerték Dávid előtt Mózes törvényeit — és ez is árulkodó jele lehet a Pentateuchus kései szerkesztésének —, vagy ha ismerték, minden bizonnyal nem tartották kötelezőnek magukra nézve. Salamont talán nem is kell említenünk, hiszen idegen feleségei közismertek. Az idegenekkel szembeni e normális magatartás idővel megváltozott, de azért Mózes könyve is védi az idegenek jogát, sőt az ellenség eltévedt marháját is vissza kell hajtani, és a teher alatt összeroskadt szamarát is fel kell segíteni, s nem szabad őt kikerülni (Kiv 23,4–5). „Az idegent ne nyomd el! Tudjátok, milyen sorsa van az idegennek, hiszen ti is voltatok idegenek Egyiptomban” (Kiv 23,9; MTörv 10,18–19) — vélekedik teljesen egyértelműen az Ószövetség az idegenekkel kapcsolatban. E rövid áttekintés világosan mutatja, hogy az idegenekkel egészen természetes módon érintkeztek.

Bezárkózás a nemzeti
hagyományba

Honnét van hát az ellenkező hangnem? A babiloni fogság után megváltozik a helyzet — bizonyos körökben. Ezdrás pap, akitől sok exegéta véleménye szerint Mózes könyvének végső összeszerkesztése származhat, más hangnemet üt meg. Könyvének végén, az Ezdr 9–10. fejezetben tárgyalja a vegyesházasságok kérdését és az idegen feleségek elbocsátását. Majd hosszú listát hoz, ahol felsorolják azok nevét — mintegy szegyéntáblát állítva nekik —, akik idegen feleséget vettek maguknak. Végül könyvének utolsó mondata így hangzik: „Ezek mind idegen asszonyt vettek feleségül. Elküldték az asszonyokat is, a gyerekeket is.” E körnek lehetett elemi érdeke, hogy még Mózes öt könyvébe is ilyen megjegyzéseket fűzzenek: „Amikor Ézsau 40 éves volt, feleségül vette Jehuditot, a hetitita Beerlányát és Basmát, a hetitita Elon leányát. Ezek szívfájdalom voltak Izsák és Rebekka számára” (Ter 26,34–35). Majd ismét bosszantja Ézsau Izsákot az idegen feleségekkel: „Ézsau így megtudta, hogy a kánaániak leányai nem tetszenek apjának, Izsáknak. Ezért elment Izmaelhez és feleségeihez, és még feleségül vette Machalatot, Izmaelnek, Ábrahám fiának leányát, Nebajot testvérét” (Ter 28,8–9). Ézsau idegen feleségeinek listája még tovább bővül a Ter 36-ban. Itt már nem fontos, hogy ők is Ábrahám leszármazottai, hiszen Izmael Ábrahám fia. Később a nép is kikezd Moáb lányával, ezért az Úr haragja fölgerjed Izrael fiai ellen. Pinchász átszúrja az ágyékuknál Zimrit és a sátrába vezetett moábita fejedelmi lányt, Koszbit (Szám 25,1–15). Mitsem számít már, hogy Dávid ősanyja moábita volt. Ez a tendencia — „bezárkózás a nemzeti

¹⁰Komoróczy Géza: *Bezárkózás a nemzeti hagyományba*. Osiris, Budapest, 1995, 2. javított kiadás, 168–181. A dolgozat címe: *Illés próféta és Izrael politikája az i. e. 9. században*.

hagyományba”, ahogyan Komoróczy Géza nevezte — már Illés próféta idejében elkezdődött,¹⁰ de azért nem tudták zökkenőmentesen keresztülvinni, mert néhányan elleneztek Ezdrás gondolatát, és szembe is szálltak vele (Ezd 10,15), másrészt az eltérő vélemények is ránk maradhattak. Más vélemények szerint Jónás könyvét éppen Ezdrás rigorózus reformjával szemben írták, ahol Isten Jónás várakozása ellenére sem pusztítja el a pogányokat, mert Ninivében sok ártatlan is él (Jón 4,11); sőt készségesebbek a megtérésre, mint a választott nép fiai (Jón 3,7–9). Hasonlóan polemikus szándékot tulajdonítanak Rut könyvének is, ahol Dávid ősanijáról kifejezetten is megtudhatjuk, hogy moábita volt.

Mit tanít a Biblia? — kérdezhetnénk ezek után. Hogyan értsük?

Válaszunk a következő: Ahogyan másutt is megfigyelhető, hogy a Biblia eltérő, sőt ellentmondó hagyományokat olvaszt magába, úgy ebben a témában is. Ennek legekleatásabb példája a kétféle teremtés-elbeszélés, vagy a királyság megítélése. A királyságot hol Isten elleni lázadásnak könyveli el Sámuel próféta könyve, hol pedig Isten akaratának állítja be. Van olyan túlzó nézet, miszerint *a Biblia egész Izrael műve*. Annyi igazság azonban van benne, hogy a nép több rétegének vagy csoportjának a nézőpontja érvényesül benne. A Szentírás végső szerkesztői nem akartak fasisztoid módon eljárni — csak egyetlen véleményt hagyva meg. Az eltérő, sőt egymásnak ellentmondó hagyományokat értéknek fogták föl, és meg is hagyták. Ez a helyzet egyébként az Újszövetséggel kapcsolatban is.

**Eltérő felfogások
az idegenekkel
kapcsolatban**

Az *idegenek megítélésében* tehát eltérő történelmi tapasztalat csapódott le. Az idegeneket a különböző szociális helyzetű csoportok minden bizonnyal nem egységesen ítélték meg a különböző korokban. A deuteronomista szerző az idegen feleségeket veszélyesnek látta. E felfogását igyekezett is érvényesíteni a szövegek végső átfésülésekor. Mások pedig pontosan ellenkezőleg látták, és ezért hangsúlyozták az idegen feleségeket a pátriárkák és más személyek esetében. Így tehát megtaláljuk az idegenek szeretetét és a velük szembeni ellenérzést is — azaz eltérő véleményű csoportok nézete csapódott le a Bibliában.

Nehézségünk bizonyára a miatt van, mert olyan elképzelésekkel vesszük kezünkbe a Bibliát, hogy az *csak Isten szava*. És Isten kezdettől fogva és állandóan, minden pillanatban közli a tiszta, világos tanítást. Azt, hogy a Biblia több mint ezer éven keresztül nyerte el formáját, elfelejtjük. Az írásbeliség kezdetekor bizonyosan nem úgy vették kezükbe a könyvek könyvét, mint a Szentírás kánonját meghatározó zsinatok után. Az egyház viszonylag későn, csak a Trentói zsinaton — 1546. április 8-án a IV. sessió ülésén — határozta meg, mely könyvek tartoznak a Szentírás-hoz. Ha számolunk azzal, hogy a Biblia hosszú időn keresztül fejlődött azzá, amivé lett, megértőbbek lehetünk az eltérő véle-

ményekkel szemben; és megértjük, hogy bizonyos gondolatok évszázadokon keresztül fejlődtek odáig, ahogyan az Újszövetségi Szentírásban előttünk állnak. Magában az Ószövetségben is ki lehet mutatni egy-egy téma fejlődő kibontását, fölfogását.

A történetiség
szempontja

A *történetiség* szempontja nemcsak a mai tudományok jellemzője, hanem a Bibliáé is, hiszen a Szentírás eredendően történeti könyv. Sőt magának a Bibliának köszönhetjük, hogy van történelmünk, és hogy a dolgok nemcsak ciklikusan ismétlődnek, mint a pogány és a természeti vallásokban, hanem van lineáris fejlődés, amit üdvtörténeti gondolkodásnak nevezünk. És így érthető, hogy a különféle történeti tapasztalatok különféle ítéleteket tettek lehetővé a Szentíráson belül. Ítéleteinknek ma is legfőbb forrása az, amit megtapasztalunk, amin keresztül megyünk. Minden valószínűség szerint az erőszak kérdésében eltérő tapasztalatokat szereztek az emberek. Ezek le is csapódtak a Bibliában. Egy békésebb pacifista kort sokszor veszterhes idő váltotta fel, ezért hát természetes témánk homlokegyenest ellenkező megítélése. És megfigyelhető, hogy a szembenálló felek véleményük igazolásához Istent hívták segítségül, és nem biztos, hogy Isten vegytiszta tanítását közvetítették, hanem sokszor saját véleményüket adták ki Isten szavaként. Gondoljunk Jeremiás keserves küzdelmeire a hamis prófétákkal, akik ugyanúgy Isten nevében beszéltek, mint ő (Jer 19–20; 27–28).

„...kemény-
szívűségek miatt
engedte meg”

Jézus korrigálja az Ószövetséget, amikor ilyeneket mond: „Mózes ezt keményszívűségek miatt engedte meg, de kezdetben nem így volt” (Mt 19,8). Ez mutatja Isten kompromisszum-készségét is. Úgy tűnik, hogy még maga Isten sem tudta kezdetben keresztülvinni tiszta elképzelését, mert a hallgatóság megmakacsolta magát; és Istennek újabb és újabb kísérletekre — *történelemre* — van szüksége, hogy gondolatát mégis elfogadják. Maga Mózes is panaszkodik: „keménynyakú ez a nép”. Radikális nézetei miatt meg akarják kövezni (Kiv 17,4; Szám 14,10) és hányszor lázonganak ellene a legközelebbi munkatársai is (Szám 12,1–6).

A Biblia egy nép valós történetét tükrözi. És amikor e szövegeket Szentírássá avatta főleg a papok használata és munkája révén (MTörv 17,18), akkor e szövegeket néha kétes erkölcsi ítéletük ellenére sem tiltotta ki a Biblia kánonjából — még akkor sem, ha maguk már az adott kérdésben fejlettebb erkölcsi ítélettel rendelkeztek —, hanem mint kultúrtörténeti értéket megőrizték.

Realista szemlélet

Olyan nép azonban még nem akadt, ahol ne jelent volna meg az erőszak. Hála Isten, nem tussolták el e negatív dolgokat sem, hanem a maguk realitásában mutatták be. A legnagyobb királyuk, Dávid alakját is a maga árnyoldalaival együtt tárták elénk. Annak ellenére, hogy az Ószövetség későbbi történeti könyveiben (Kronikák könyvei) megfigyelhető a tendencia, hogy Dávidot idealizálják, mégis megmaradtak a fények mellett az árnyoldalak is. Ezzel a realizmussal sajnos ma sem találkozunk mindenütt. Nem

**Az Isten szenvedő
szolgájáról
szóló részek**

lenne taszító sok ember számára a Biblia, ha csupa megszépített történet volna benne, amire az ember azt mondaná: Szép, szép, de nem követhető? Akik úgy gondolják, hogy a Bibliában nem lehet botrányos eset, elfelejtik, hogy ellenkező esetben éppen azt vetnék a Biblia szemére, hogy nem realista.

Az Ószövetségben nemcsak Józsue könyvét olvashatjuk, hanem ott vannak az Isten szenvedő szolgájáról szóló részek is Deuteroizajásnál. Vajon az Újszövetség felülmúlja-e szemléletében a Szervedő Szolgáról szóló énekeket? Nem inkább segítségül hívja Jézus halálának értelmezésére? Néha megfigyelhető a felröppenő téma friss rögzítése, majd árnyalt átgondolása, csiszolása. És ez újfent csak természetes, hiszen egy-egy gondolatban mi magunk is fokozatosan mélyedünk el. Nem is beszélve arról, hogy bizonyos dolgokat és eszméket másként látunk felnőttkorunkban, mint gyermekkorunkban (1Kor 13,11).

Miért olyan gyakori az erőszak a deuteronomisztikus történeti műben?

Előjáróban annyit, hogy a deuteronomisztikus történeti műhöz a szentírásmagyarázók szerint a következő könyvek tartoznak: Második Törvénykönyv, Józsue könyve, Bírák könyve, Sámuel könyvei és a Királyok könyvei. A Második Törvénykönyv azonban sokak szerint csak a Pentateuchus része. Feltűnő ebben a műben — ahogyan már említettük —, hogy a királyságot, a központi hatalmat, az államot eltérően ítélik meg. A királyság két erőszakszervezetet: testőrséget (rendőrséget) és katonaságot tartott fenn.

**A királyság
intézménye
és története**

Feltűnő: a módosabb paraszti, nagybirtokos réteg ellenzi a királyságot, hiszen a koronabirtokot — minden valószínűség szerint — területeikből szakították ki. Vagy pedig hódított területeket adományoztak katonáiknak, miként később a rómaiak is tették. A módosabb réteg nyilván nem örült annak, hogy a király elveszi java földjeiket, vagy pedig adót vet ki rájuk (1Sám 8,10–17; vö. még Mt 17,24–26). A királyság bevezetése idegen népek utánczását jelenti (1Sám 8,20). A királyságot végül bevezették. A királyság a végén oda vezetett sok király ostobasága révén, hogy Izrael elveszítette önállóságát. Rosszabb helyzetbe került, mint a törzsi társadalomban volt. Végül létszámban is megrokkant. Majdnem eltűnt a népek olvasztótégelyében. A királyság története meglehetősen véres — mint más népeknél is. Megjegyezzük azonban, hogy a királyságnak voltak jó oldalai is. A királysággal szembeni intézmény a prófétaság — ha nem is mindig — de általában oppozícióban volt. Dávid házában folyik a vér, ahogyan megjövendöli Nátán próféta: „Nos, a kard sose fordul el házadtól, amiért megvettedél, és elvetted a hettita Urijától feleségét, hogy a te asszonyod legyen” (2Sám 11,10).

Georg Braulik, bécsi szentírástudós megjegyzi, hogy a deuteronomisztikus történeti mű véres hadi tudósításai és beszámoló

¹¹E. Zenger: *Einleitung in das Alte Testament*. Stuttgart, 3. kiadás, 195.

idegen mintákat követnek, nevezetesen az *asszír királyi propaganda szövegeket*. E gondolat megjelenik a Zenger-féle bevezetőben is — H. Niehr tollából anélkül, hogy konkrét szöveget említene,¹¹ de e szövegeket ma már modern nyelveken is olvashatjuk. Ezeket olvasva láthatjuk: az idegeneket nemcsak a királyság intézményének átvételében utánozták, hanem eszköztárában is — nevezetesen a *királyi propaganda irodalomban*. Egyiptomban sem idegen műfaj ez, ahol még a vesztes hadjáratokat is győztes hadjáratoknak mutatták be. De az úgynevezett modern korban is hasonlóan működik a haditudósítás, legfőképpen a tudósító eszközök fejlődtek. E hódításoknak mintája pedig a következő: az ország istene megbízást ad egy ország meghódítására, és ha lakosai ellenállást tanúsítanak, meg kell semmisíteni őket. Izrael is ebben a mintában beszél el honfoglalását. Nem szabad viszont elfelednünk, hogy amikor e szövegeket leírták, már saját bőrükön tapasztalták, miként hódítanak meg egy országot az asszírok és a babiloniak. Izrael nem volt abban a helyzetben se gazdaságilag, se katonailag, hogy ilyen akciókat véghez vigyen. Ezek a hódítások sokkal inkább a fantázia szüleményei, mintsem történeti tudósítások.

Egy asszír szöveg

Nézzünk tehát egy asszír szöveget Asszurbanipaltól — a propaganda irodalomból: *Asszur és Szín (asszír istenek) a korona urai, régtől fogva királyság birtokosai, engem már anyám méhétől az asszírok országának pásztoraivá rendeltek. Samas, Adad és Istár úgy határozták, hogy a királyi uralmat rajtam keresztül gyakorolják. (...) (Majd elmondja, hogy apjának szövetségesei föllázdak Asszur isten ellen, megszegtek a szerződést, ezért megbízták őt azzal a fontos dologgal, hogy ezt a szerződést helyreállítsa) (...) Saji, Pintiti, Szinu városok összes lakóit — akik ezekkel a királyokkal tartottak és gonoszat terveztek Asszír földje ellen — kicsiket és nagyokat megöltük fegyverrel, úgy hogy egy sem maradt közülük életben. Holttestüket póznákra függesztettük, bőrüket lenyúztuk, és befedtük velük városuk falait.*¹² Ilyen brutálisan járt el az asszír katonai gépezet, ha hihetünk a tudósításnak.

¹²*Texte aus der Umwelt des Alten Testaments*. Neue Folge, 2. k. (Kiadják: B. Janowski és G. Wilhelm.) Gütersloh, 2005, 75–76.

Átok-zsoltárok

Az átok-zsoltárokkal (Zsolt 18,38–43.48; 35,1–6; 69,28–30; 83; 108, 12–14; 109) kapcsolatban is vannak szép számmal asszír-babiloni párhuzamok. A zsolozsmáskönyvből messzemenően eliminálták a zsoltárokat. Egy kérdést azért föltehetünk velük kapcsolatban: nemde azért nem jön átok ajkunkra, mert túlságosan kényelmesen élünk, és nem is vállalunk már semmi kockázatosat, nehogy utána átkozódnunk kelljen, netán még születésünk napját is elátkozzuk, mint Jeremiás (Jer 20,14), aki azért szintén átkozza ellenségeit: „Rettegjenek ők, ne én rettegjek! Rájuk hozd el a nyomorúság napját, és kétszeres csapással zúzd őket össze!” (Jer 17,18). Nem azért hagy-e el bennünket a düh a romlás láttán, nehogy bajunk legyen?

Nem azért nem száll-e meg bennünket Illés haragja, mert már teljesen közönyösek vagyunk, és félünk elköteleződni, színt vallani? A mai világban tán mindig jól mennek a dolgok? Merünk-e szembeütni az árral, mint Jeremiás tette? De ez neki is olyan nehéz volt, mert még arra is gondolt, bárcsak anyja méhe lett volna a temetője (Jer 20,7–18). Jeremiástól talán nem vesszük zokon az átközödésként, mert érezzük, hogy az Ószövetség egyik leghitelesebb prófétája. Az átok-zsoltárok szerzőiről és életkörülményeiről keveset tudunk, és netán gőgös pöffeszkedő alakoknak képzeljük őket. Valószínűleg az átok-zsoltárokat a halára üldözött emberek mondták. És ki vethet követ arra, akit ha legyilkolni szándékoznak, nem dicsóíti gyilkosát?

Az Ószövetség békés arca

A békéről viszont aligha írtak szebben, mint Izajás vagy Mikeás próféta: *Ők meg ekevassá kovácsolják kardjukat, és lándzsájukat szőlőmetesző kéréssé. Nemzet nem emel kardot nemzet ellen, és nem tanul többé hadviselést. Jákob háza gyertek, járjunk az Úr világosságában.* (Iz 2,4b–5; vö. Mik 4,3). Ezek a szavak indították el 1989-ben a közép-európai változásokat, tehát még ma is ilyen elemi erővel rendelkeznek! Hasonlóan gyönyörűek a messiási kor képei Iz 11,1–9-ben.

A szenvedő szolga pedig nem erőszakoskodik, hanem elszenved az erőszakos halált, és így igazít meg sokakat (Iz 52,13–53,12). Túl lehet-e ezt szárnyalni? Ez a békés, tűrő viselkedés annyira szép, hogy az Újszövetség sem tudja felülmúlni, hanem segítéségül hívja Jézus kivoltának értelmezésére.

Az eszmék és a történelem hullámvölgyei

A történetiség fentebb kifejtett érve az eszmék és teológiai tanok esetében tehát nem azt jelenti, hogy kezdetben van a tiszta, világos eszme, azután pedig a dekadencia és a romlás. Ez volt J. Wellhausen elképzelése a zsidó vallásról. Ez a gnózis elképzelése is. A történetiség másik evolucionista felfogása azt eredményezné, hogy a tanok egyre tisztulnak, tehát a késői korok egyre fejlettebb látásmóddal rendelkeznek. Netán még az emberek is egyre jobbak lennének. A katolikus kánon szerint így a legtisztább nézetekkel a makkabeusi kor rendelkezne, ami azért mégsem igaz. Nem oszthatjuk tehát ezt a felfogást sem. Valószínű, inkább A. Toynbeenak van igaza, aki az eszmék és a történelem hullámvölgyeivel is számol, nem csak lineáris fejlődéssel. És úgy tűnik, különféle gondolkodási paneleket, modelleket alkalmaznak a különböző befolyásos csoportok. Ha a mostani keletkezési évszámokkal dolgozunk a Biblia könyveit illetően, akkor a fogság és közvetlenül a fogság utáni idő lehetett az eszmék és a reflexiók nagy olvasztótégelye. Ezért egyidőbelinek tűnik a pátriárkák békésebb atmoszférája a Szenvedő Szolga gondolkodási modelljével. E korban véglegesülhetett az Ezdrás-féle felfogás és az asszír háborús propaganda átvétele is Józsué és a Bírák köny-

vében. Minden bizonnyal más-más felfogású csoportok véleményei ütköznek a Bibliában az erőszak és az idegenek megítélésében ugyanazon időben, de meg kell engednünk, hogy ezek a modellek régebbi korok emberei előtt is ismertek lehettek.

Áttekintés

Hullámvölgyekkel az erőszakot illetően találkozunk a Biblia látásmódjában is. A paradicsomi idill — Isten együtt van az emberrel — átfordul az erőszakba (Kain, Ábel, vízözön). A vízözön után a pátriárkák története újfent idilli (Isten látogatása Ábrahám-nál jól tükrözi ezt), ami az egyiptomi fogsággal végződik. Innét a szolgaság káoszából a Sás-tenger „özönvívén” keresztül menekül meg Izrael (Isten együtt vonul népével a felhőoszlopban). A honfoglalás valószínűleg nem véres eseményei után azonban a királyság korát újra jellemzi a vér — magát a királyi házat is. Alternatíva Sámuel próféta lehetne, aki törzsi keretek között akar maradni. A királyság megmentésére Izajás, majd Jeremiás kínálják a mentőövet józanságukkal, de nem hallgatnak rájuk. Így megsemmisül Izrael (Kr. e. 722), majd Júda (Kr. e. 589). Jön a fogság újabb sivataga, és éppen ekkor jön a Szenvedő Szolga Deuteroizajás megoldása. Majd jön a hellenizmus, a makkabeusi kor szabadságharca. És végül jön a római kor és Izrael újbóli megszűnése. Előzőleg jön még Jézus alternatívája a kontrasztársadalomról, amit Izrael nagy része visszautasít, de a fiatal egyház ennek lázában él. Ez a választott nép fájdalmas útja. És Auschwitz infernójából újra megszületik Izrael állama. Mintha igaza lenne Toynbeenak?

„Ha odaadja életét
engesztelő
áldozatul...”

Ha Jézust tájékozódási pontnak fogjuk föl, akkor nem lehet kétséges, hogy az Ebed Jahve dalok csúcspontot jelentenek. Az most mellékes, hogy e dalokat individuálisan, kollektívan vagy korporatívan értjük, mert az erőszak kérdésében egyértelműen nyilatkoznak — főként a negyedik dal (Iz 52,13–53,12). Ha már M. Gandhival, M. Luther Kinggel kezdtük, akkor inklúzióként be is fejezhetjük e dalokkal, melyek azt az erőszakmentességet sugallják, amelyeket ők (Gandhi, King) politikai síkon is érvényesíteni szerettek volna. E gondolataikat Jézustól vették. Jézusra pedig nagy hatással voltak ezek a szövegek. Szenvedését a fiatal egyház az Ebed Jahve dalokon és a Zsolt 22-n keresztül szemléli, mert ezek a szövegek nemcsak szenvedését, de föltámadását is előrevetítik: „Ha odaadja életét engesztelő áldozatul: látni fogja utódait, hosszúra nyúlik élete” (Iz 53,10). Egy szövegnek nemcsak a kialakulása fontos, hanem recepciója, hatástörténete is. E textusok ihlették és mozgatták korunk pozitív szereplőit. Ha figyelmesen, nyitott szemmel olvassuk a Bibliát, akkor észreveszünk, hogy Isten, aki már a Biblia első lapjain irtózik az erőszaktól, a türelmes és szenvedő szolga szemüvegén keresztül nézhette történelmünk botorkálását, míg magára öltötte a szolga szerepét Jézusban, hogy világosságot gyűjtsen. Jézus a lábmosás gesztusában is szolga marad, és Péternek és vele az egyháznak is ezt hagyja legszentebb örökségül.